

UDK: 37.026.6

Matluba ALIYEVA,
Namangan davlat pedagogika instituti talabasi
E-mail: matlubaaliyeva37@gmail.com

NamDU dotsenti A.Sayfitdinov taqrizi asosida

IDENTIFICATION, DEVELOPMENT OF ABILITIES AND THEIR LEVELS

Annotation

In this article, it is possible to identify abilities, develop and find out the importance of their level.

Key words: Ability, talent, geniality, pictorial ability, musical ability, Environment, Analysis, thought.

ВЫЯВЛЕНИЕ, РАЗВИТИЕ СПОСОБНОСТЕЙ И ИХ УРОВНИ

Аннотация

В этой статье вы узнаете о важности выявления, развития и уровней способностей.

Ключевые слова: Способности, талант, гениальность, изобразительные способности, музыкальные способности, окружающая среда, анализ, идея.

QOBILIYATLARNI ANIQLASH, RIVOJLANTIRISH VA ULARNING DARAJALARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada qobiliyatlarni aniqlash, rivojlantirish va darajalarining ahamiyatini bilib olish mumkin.

Kalit so‘zlar: Qobiliyat, iste‘dod, geniallik, tasviriy qobiliyat, musiqiy qobiliyat, muhit, tahlil, fikr.

Kirish. Gippokratning “O‘zingni yoqqan holda boshqalar uchun porla. O‘tmishingni bayon qil, hoziringni aniqla, kelajagingni bashorat qil” deya aytgan hikmatli so‘zlari naqadar to‘g‘ri ekan. Sababi qobiliyatli yoki iste‘dodli odamlar deb ular tomonidan har bir masalani yoki muammoni yechimini oddiy va sodda holda hal etilishidir. Qobiliyatlar faqat faoliyatda, shunda ham amalga oshirilishi mumkin bo‘lmagan faoliyatdagina namoyon bo‘ladi. (Rasm solish qobiliyati bor yo‘qligini shu faoliyatda aniqlanadi). Masalan, Albert Eynshteyn (1879-1955, nemis fizigi) o‘rta maktabda uncha yaxshi o‘qimagan o‘quvchi edi, uning kelajakdagi genialligidan, aftidan hech narsa dalolat bermas edi. Qobiliyatlar taraqqiyotining yuksak bosqichi iste‘dod deb aaladi. Iste‘dod bu kishiga qandaydir murakkab mehnat faoliyatini muvaffaqiyatli, mustaqil va original tarzda bajarish imkonini beradigan qobiliyatlar majmuasidir. Qobiliyatlar kabi iste‘dod ham faqat ijodiyotda yuksak mahoratga va anchagina muvaffaqiyatlarga erishish imkoniyatidan iboratdir. Oqibat natijada ijodiy yutuqlar odamlarning ijtimoiy-tarixiy hayot sharoitlariga bog‘liqdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Iste‘dodlarning uyg‘onishi ijtimoiy shart-sharoitlarga bog‘liqdir. Ma‘lum qobiliyatlarning to‘la-to‘kis rivojlanishi uchun naqadar qulay sharoitlarning mavjud bo‘lishi davlat oldida turgan konkret vazifalarning xususiyatlariga va davr ehtiyojlariga bog‘liq. Urush yillarida sarkardalik iste‘dodlari jo‘shqin rivojlanadi, tinchlik davrida injenerlik, konstruktorlik va shu kabi iste‘dodlar rivojlanadi[5]. Iste‘dod strukturalari oqibat natijada mazkur faoliyat shaxs oldiga qo‘ygan talablar xarakteri bilan belgilanadi. Bu umumiy va maxsus qobiliyatlar bilan bog‘liq. Bir qator iste‘dodli bolalarni o‘rganish natijasida ba‘zi bir juda muhim qobiliyatlarni aniqlashga erishildi.

Bunday qobiliyatlar yig‘indisi aqliy iste‘dod tuzilmasini tashkil etadi. Shunday yo‘l bilan ajratganda shaxsni birinchi xususiyati ziyraqlik, doimo jiddiy tayyorgarlikdir. Ikkinchi xususiyat birinchi xususiyat bilan bog‘liq - mehnatga tayyorligi, mehnatga moyilligi, mehnatga ehtiyojdir. Uchinchi xususiyati - intellektual faoliyatga bevosita bog‘liqdir: bu tafakkur xususiyatlari, fikrlash jarayonlarining tezligi, aqlining sistemaliligi, taxlil va umumlashtirish imkoniyatlarining ko‘pligi, aqliy faoliyatning yuksak mahsuldorligidir [2].

Qobiliyatlar rivojlanishi uchun sharoitlarning mavjudligi yoki mavjud emasligiga ko‘ra, ular yashirin va dolzarb bo‘lishi mumkin.

Yashirin qobiliyatlar sifatida ma‘lum faoliyat turida joriy qilinmaydigan, lekin ijtimoiy sharoitlarning o‘zgarishida dolzarb qobiliyatga aylana oladigan qobiliyatlar tushuniladi. Dolzarb qobiliyatlarga ayni damda zarur bo‘lgan va aniq faoliyat turida joriy qilinadigan qobiliyatlar kiritiladi. Yashirin va dolzarb qobiliyatlar inson qobiliyatlari rivojlanadigan ijtimoiy sharoitlar xarakterining bilvosita ko‘rsatkichlari sifatida namoyon bo‘ladi. Aynan ijtimoiy sharoitlar xarakteri yashirin qobiliyatlarning rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi va imkoniyat yaratadi, ularning dolzarb qobiliyatlarga aylanishini ta‘minlaydi yoki ta‘min etmaydi[1]. Tadqiqot davomida ilmiy, nazariy, uslubiy adabiyotlar, xorij va o‘zbek olimlarining qator ilmiy maqolalari, tezislar va adabiyotlarini nazariy tahlili va umumlashtirish, psixologik-pedagogik kuzatish, qiyosiy-pedagogik tahlil kabi metodlardan foydalanilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Har bir faoliyat bajarilishining samaradorligi doimo bir qator qobiliyatlarga bog‘liq. Xuddi shunday, masalan, yozuvchi bo‘lish uchun qanchalik rivojlangan bo‘lmasin, kuzatuvchanlikning o‘ziga kifoya qilmaydi. Yozuvchi uchun kuzatuvchanlik, obrazli xotira, tafakkurning qator sifatleri, yozma nutq bilan bog‘liq sifatlar, diqqatni jamlashga bo‘lgan va boshqa qobiliyatlar birinchi darajali ahamiyatga ega. Boshqa tomondan, istalgan ma‘lum qobiliyat tarkibi turli faoliyatlar talablariga javob beruvchi universal yoki umumiy sifatlar, hamda faqat yagona faoliyatni muvaffaqiyat bilan ta‘minlovchi maxsus sifatleri o‘z ichiga oladi.

Qobiliyatlar tarkibida ikki guruhdan iborat tarkibiy qismlarni ajratish mumkin. Ayrimlari yetakchi o‘rinni egallasa, boshqalari yordamchi bo‘lib hisoblanadi. Xuddi shunday, tasviriy qobiliyatlar tarkibida etakchi xossalarning o‘rinni ko‘rish analizatorining yuqori tabiiy ta‘sirchanligi – chiziqlar, nisbatlar, shakllar, yorug‘ va soya tomonlar, ranglar uyg‘unligi, maromi hissi, shuningdek, rassom qo‘lining sensomotor sifatleri, yuqori darajada rivojlangan obrazli xotira va boshqalarga berilgan. Yordamchi sifatlar esa badiiy xayol xossalari, emotsional mayl, tasvirga emotsional munosabat va hokozolarni kiritish mumkin. Tasviriy faoliyatga bo‘lgan qobiliyatlarni V.P. Kirienco o‘rgangan [3].

Musiqiy qobiliyatlari B.M. Teplov tomonidan tadqiq etilgan. Musiqiy qobiliyatlar tarkibida u quyidagi asosiy tarkibiy qismlarni ajratadi: musiqiy eshitish qobiliyati, marom hissi va musiqiy xotira shular jumlasidandir. Shuningdek, Teplov aynan musiqiy faoliyat bilan shug‘ullanishda talab etiladigan, musiqiylik

deb atalgan, individual-psixologik xususiyatlarning majmuini ajratib ko'rsatdi. Uning belgisi o'rnida B.M. Teplov ayrim mazmunning ifodasi sifatidagi musiqiy kechinmani hisoblaydi. Bundan tashqari, musiqaga nisbatan emotsional hozirjavoblik, Teplov bo'yicha, - bu musiqiylikning asosi. Bundan tashqari ta'lim - o'quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon. Ko'nikma - shaxsning muayyan faoliyatni tashkil eta olish qobiliyati. Individual yondashuv o'quvchilarning aqliy qobiliyatlari, bilishga bo'lgan qiziqish hamda iste'dodini namoyon etishda muhim ahamiyatga ega.

Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va ma'naviy-axlohiy jihatdan tarbiyalash, uning har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida namoyon bo'lishiga erishishni nazarda tutadi. Mazkur ijtimoiy talabning amalga oshirilishi har bir fuharoning bilim olish, ijodiy qobiliyatini namoyon etish, intellektual jihatdan rivojlanishi hamda muayyan kasb yo'nalishi bo'yicha mehnat qilish huquqini kafolatlaydi.

Tahlil va natijalar. Qobiliyatlarning rivojlanishi ko'p darajada iste'dod nishonalarning joriy etilishiga imkon yaratuvchi sharoitlarga bog'liqdir. Bunday sharoitlardan biri oiladagi tarbiya xususiyatlaridir. Agar ota-onalar o'z bolalarida qobiliyatlarning rivojlanishi haqida qayg'urar ekanlar, bolalarda biror-bir qobiliyatning aniqlanish ehtimolligi o'z hollariga tashlab qo'yilgan bolalarga qaraganda ancha yuqori bo'ladi.

Qobiliyatlar rivojlanishi mumkin bo'lgan sharoitlarning boshqa guruhini makromuhit xususiyatlari belgilab beradi. Makromuhit deb, inson tug'ilib, o'sgan jamiyat xususiyatlariga aytiladi. Makromuhitning ijobiy omili bo'lib, jamiyatning o'z a'zolaridagi qobiliyatlarining rivojlanishi haqida g'amho'rlik ko'rsatishidagi vaziyat hisoblanadi.

Qobiliyatlarining rivojlanishida muhim o'rinni motivatsiya va u sababli yuzaga keladigan zo'riqishli faollik egallaydi. Xuddi shunday, iste'dodli bolalar o'zlari intilayotgan faoliyatga nisbatan moyillik bildiradilar. Ular muntazam va jadal ravishda toliqmay, o'zlariga qiziqarli faoliyat bilan shug'ullanadilar.

Qobiliyatlarni samarali tarzda rivojlantirish uchun "chegara nazariyasi" xulosalarini hisobga olgan holda, unga binoan, inson o'zining jismoniy yoki aqliy imkoniyatlari chegarasida faoliyat yuritib, o'z qobiliyatlarini to'liq namoyon etadi va rivojlantiradi. Lekin bunda to'siqlar tamoyilining xususiyatlarini hisobga olish zarur, unga binoan, to'siq aynan ushbu odam uchun muvofiq bo'lishi lozim.

Rivojlanishining birinchi bosqichida qobiliyatlar reproduktiv va taqdidiy xususiyatga ega bo'ladi, lekin o'ziga xos, ijodiy elementlarning qanchalik tez va aniqroq namoyon bo'lishi, iste'dod haqida so'z yuritishga asos bo'la oladi. Qobiliyatlar rivojlanishining ikkinchi bosqichida faoliyatdagi ijodiy elementlar, masalalarni tuzish va hal etishda mustaqillik xususiyatlarini kuzatiladi. Xuddi shu tartibda o'zida qobiliyatlarni rivojlantirish va tarbiyalash uchun ichki shartlar yaratiladi.

Qobiliyatlarni aniqlash va rivojlantirish muammosi kasbga yo'naltirish va kasb tanlash munosabati bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Kasbga yo'naltirishning zarurligi har bir odam duch keladigan o'ta dolzarb muammo - hayot yo'lini tanlash va kasbiy yo'nalganlik bilan bog'liq bo'lgan o'z taqdirini o'zi belgilashi bilan bog'liqdir. Kasbga yo'naltirishning, fransiyalik psixolog A. Leon tashxislash va tarbiyaviy deb nomlagan ikki konsepsiyasi tarixan tarkib topgan deb hisoblanadi. Maslahatchi testlar yordamida inson qobiliyatlarini aniqlaydi va ularni kasb talablari bilan solishtirish yordamida, uning yaroqliligi yoki yaroqsizligi haqida xulosa chiqaradi. Ko'pchilik olimlar tomonidan ushbu konsepsiya mexanik konsepsiya sifatida baholanadi. Uning asosida qobiliyatlarga muhit ta'siriga kam beriluvchan barqaror tuzilmalar sifatida nazar solish yotadi.

Ikkinchi - tarbiyaviy - konsepsiya individni kasbiy hayotga tayyorlash, uning rejalashtirilgan tarbiyaviy ta'sirlarga mos ravishda o'zini belgilab olishiga yo'naltirilgan. Unda asosiy e'tibor turli faoliyat turlarini egallash jarayonida shaxs rivojlanishini o'rganishga qaratiladi. Kasbga yo'naltirish muammosini hal etish ikkala yondashuv yagona zanjirning halqalarini tashkil etgan: individ qobiliyatlarini aniqlash va

bo'lajak kasbga tayyorlanishida ko'mak berish holatidagina amalga oshiriladi.

Qobiliyatlar rivojlanishining keyingi darajasi - iste'dod. "Iste'dod" so'zi muqaddas kitoblarda uchraydi, bunda kumush o'lchov birligi nazarda tutilgan, kumushni xo'jayinidan olgan tanbal ishchi uni tijoratga ishlatib, foyda olishning o'rniga, yerga ko'mib qo'ygan ("Iste'dodini yerga ko'mgan" iborasi shundan paydo bo'lgan). Hozirda iste'dod deb, maxsus qobiliyatlar (musiqiy, adabiy, matematik va boshqalar)ning yuqori rivojlanish darajasiga aytiladi. Iste'dod faoliyatda namoyon bo'ladi va rivojlanadi [6]. Iste'dodli odam faoliyati yangiligi, yondashuvning o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Iste'dod - bu qobiliyatlar yig'indisi. Alohida chegaralab qo'yilgan qobiliyat, yuqori darajada rivojlangan bo'lsada, iste'dod deb atalishi mumkin emas. Masalan, buyuk iste'dodlar ichida yaxshi xotira va yomon xotira egalarini aniqlash mumkin. Bu inson ijodiy faoliyatida xotira - muvaffaqiyatga erishishning omillaridan biri ekanligiga bog'liq. Lekin natijalarga aqlning teranligi, boy fantaziya, kuchli iroda, chuqur qiziqishlarisiz erishib bo'lmaydi.

Qobiliyatlar taraqqiyotining oliy darajasi geniallik deb ataladi. Insonning ijodiy yutuqlari jamiyat hayoti, madaniyat rivojida butun bir davrni tashkil etganida geniallik haqida so'z yuritiladi. Genial odamlar juda ozchillikni tashkil etadi. Inson tamaddunining besh ming yillik tarixida ular 400 ta odamdan oshmaydi. Geniyni xarakterlovchi iste'dodning yuqori darajasi faoliyatning turli sohalarida o'ta qobiliyatli bo'lish bilan bog'liq. Bunday allomalardan Arastu, Leonardo da Vinchi, R. Dekart, G.V. Leybnits, M.V. Lomonosov va boshqalarni keltirish mumkin. Xuddi shunday, M.V. Lomonosov fanning turli sohalarini kimyo, astronomiya, matematikada buyuk natijalarga erishgan, va shu bilan birga, rassom, adabiyotshunos, tilshunos bo'lib, she'riyatni juda yaxshi bilgan. Lekin bu holat geniyning barcha individual sifatleri bir xil darajada rivojlanganligini bildirmaydi. Uning qaysidir tomoni ustunlik qilishi, qaysidir qobiliyatli yorqinroq namoyon bo'lishi mumkin. Xorij psixologiyasidagi yana bir oqim - bixeviorizm XX asr boshlarida yuzaga kelgan bo'lib, uning namoyandalari, ong va aqliy qobiliyat nasldan-naslga o'tib, insonga u tabiatan berilgan, deyiladi. Mazkur ta'limot vakili amerikalik olim E.Torndaykdir. Insonning ijtimoiy faolligi, qobiliyati barcha muvaffaqiyatlarining garovidir. O'sib, rivojlanib borayotgan yosh avlod doimo ijtimoiy voqelik, muxit va tabiat bilan chambarchas aloqada bo'ladi. Ana shu o'zaro aloqa, harakat natijasida uning o'z ishonchi, ya'ni uning bilimi, nuqtai nazari, xatti - harakat normalari va munosabatlari tizimi shakllanadi. Ta'lim jarayonida faollik o'quvchiga bilimlarni chuqur va mustahkam egallashga, o'z qobiliyatini namoyon etishga yo'llaydi. Bilishga bo'lgan faollik o'quvchining intellektual rivojlanishini ta'minlaydi.

Ibn Sino ta'limotida bilishda qaysi metodlardan foydalanilmasin - u og'zaki ifodami, bilimlarni tushuntirishmi, turli ko'rinishdagi suhbatmi, tajribalarni, baribir talabada haqiqiy bilim hosil qilish mustaqil, mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, olgan bilimlarini amaliyotga tadbiiq eta olish qobiliyatini tarkib toptirish asosiy maqsad bo'lgan.

Xulosa va takliflar. Qobiliyatlarining rivojlanishi insonga uning faoliyati jarayonida, bu faoliyatning turli-tumanligi va mazmundorligi, unda kuchlarni maksimal darajada ifodalanishi bilan qo'yiladigan talablar orqali belgilanadi. Masalan, individual xususiyatlardan kelib chiqib aytsak, shaxsning ko'rish va eshitish qobiliyati, faolligi, tez anglash, sust fikr yuritishi, hovliqma yoki vazminligi, sergap yoki kamgapligi, serg'ayrat yoki g'ayratsizligi, yalqov yoki tirishqoqligi, pala-partish va chala ishlaydigan, yig'inchoqligi yoki ishga tez kirishib ketishi, qobiliyati kabilar nerv faoliyati tizimining ta'siri bo'lib, o'qituvchi yoki tarbiyachi ularni bilishi zarur. Buning natijasida shaxsdagi qobiliyat darajasining qay tartibda ekanligini aniqlashga yordam beradi.

Bundan kelib chiqadiki, faoliyatlarining qobiliyatlar shakllanishining manbai va omili, mehnatsevarlik, qat'iyatlilik va ishchanlikni esa - hayotda orttirilgan qobiliyatlar shakllanishining muhim shartlari sifatida ko'rib chiqish lozim. Inson amaliyotda foydalanmay qo'ygan rivojlantirilmagan qobiliyat vaqt o'tishi bilan yo'qoladi. Faqat muntazam mashqlar tufayli biz o'zimizda maqbul qobiliyatlarni mustahkamlab, rivojlantirib boramiz. Zero ta'lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni shakllantirish,

ularda yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlash hisoblanadi.
qobiliyatini rivojlantirish kabilar muhim ijtimoiy talablar

ADABIYOTLAR

1. Munavvarov A. Pedagogika. Pedagogika Oliy o'quv yurtlari uchun darslik.- T.: O'qituvchi, 1996.
2. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
3. S.F.Abdirasilov. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. - T.: «Fan va texnologiya», 2012 yil
4. Rahim Hasanov. Tasviriy san'at. 1-sinf uchun darslik. T.: 2017 yil
5. <https://jdpu.uz/mavzu-tasviriy-faoliyat-mashgulotlarini-otkazish/>
6. <https://genderi.org/6-mavzu-qobili-yatlar-vashaxsning-kasbiy-shakllanishi-reja.html>